

**Siniša Bilić-Dujmušić
Eva Katarina Glazer
Jelena Jakovljević**

POVIJEST 1

Udžbenik iz povijesti za prvi razred gimnazije

2. izdanje

2020.

Nakladnik
ALFA d. d. Zagreb
Nova Ves 23a

Za nakladnika
Miro Petric

Direktorica nakladništva
mr. sc. Daniela Novoselić

Urednici za povijest
dr. sc. Ante Birin
Tomislav Šarlija, prof.

Izvršna urednica za povijest
Božana Sliško, prof.

Recenzija
dr. sc. Stipe Ledić
Petar Gogić, prof.
Alen Šimičić, prof.

Lektura
Ana Đorđević
Kristina Ferenčina

Korektura
Kristina Ferenčina

Prijevod izvora s engleskog jezika
Siniša Bilić-Dujmušić

Likovno i grafičko oblikovanje
Zo Dizajn
Alen Čabrić

Izrada zemljovida
Tri dva jedan d. o. o.

Ilustracija
Marina Čurković

Fotografija
Ivor Janković, Darko Puharić, Design studio D,
Arheološki muzej Istre, Arheološki muzej u Zagrebu,
Muzej vučedolske kulture, Gradski muzej Vinkovci, PxHere, PICRYL,
www.shutterstock.com, wikipedia.com, arhiva Alfe

Digitalno izdanje
Alfa d. d.
Mozaik Education Ltd.

Tisak
Tiskara Zelina d. d.

Proizvedeno u Republici Hrvatskoj, EU

Udžbenik je uvršten u Katalog odobrenih udžbenika rješenjem Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske:
KLASA: **602-09/19-03/00281**, URBROJ: **533-06-19-0002-**, od **24. lipnja 2019.**

CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem **001060004**.

OPSEG PAPIRNATOG IZDANJA	MASA PAPIRNATOG IZDANJA	KNJIŽNI FORMAT	CIJENA
284 str.	591 g	265 mm (v) x 210 mm (š)	115,00 kn

Digitalno izdanje dostupno je na digitalnoj platformi *mozaLearn* na internetskoj adresi **www.mozaweb.com/hr** pod identifikacijskim brojem **HR-ALFA-POV1-0419**

©Alfa

Ova knjiga, ni bilo koji njezin dio, ne smije se umnožavati ni na bilo koji način reproducirati bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Mozaik Education Ltd. zadržava intelektualno vlasništvo i sva autorska prava za komercijalne nazive *mozaBook*, *mozaWeb* i *mozaLearn*, digitalne proizvode, sadržaje i usluge proizvedene neovisno o nakladniku Alfa d. d.

DOBRO DOŠLI

Draga učenice, dragi učenice,

dolaskom u prvi razred gimnazije u nastavnom predmetu Povijest vraćaš se u daleku prošlost koju si upoznao/upoznala u petom razredu osnovne škole. Autori udžbenika *Povijest 1* žele ti pomoći da svijet oko sebe upoznaš na zanimljiv i drukčiji način. Prije svega, da ti sadržaji iz povijesti pomognu da na kraju gimnazijskog obrazovanja budeš mlada osoba koja će znati kritički promišljati i ostaviti trag u povijesti svoga vremena.

Kako bismo nastavne sadržaje upotpunili dodatnim zanimljivostima, za tebe smo pripremili i digitalnu inačicu udžbenika koja se nalazi na digitalnoj platformi **mozaBook**.

Bogatstvo digitalnih sadržaja omogućit će ti da poznate građevine i umjetnička djela doživiš u trodimenzionalnom obliku, kao i da virtualno prošetáš starim gradovima.

Kretanje vojski i njihovu strategiju u poznatim bitkama predočit će ti animirani isječci, a kreativni testovi i kvizovi pomoći će ti u ponavljanju gradiva.

U stjecanju novoga znanja, stvaranju vlastitog mišljenja i stava želimo ti sreću i dar mudrosti koji će te voditi ispravnim putem.

Tvoji autori

Koncepti

Glavni tekst udžbenika podijeljen je na kraće odjeljke, koji prate kronološki tijek povijesnih događaja i procesa. Uz naslove pojedinih odjeljaka navedeni su koncepti, koje je moguće ostvariti u pojedinom odjeljku.

>>> **Citadela u Erbilu (Irak)**
U povijesnim izvorima citadela u Erbilu spominje se oko 2300. pr. Kr. Iako tragovi života na njoj potječu još i oko 5000. pr. Kr. Godine 2014. upisana je na UNESCO-ov popis svjetske baštine.

Znanost i tehnologija

PIVO – NAJSTARIJE ALKOHOLNO PIĆE NA SVIJETU

Kolektivni rad donosi i prvu masovnu uporabu alkohola – i to piva. Ono vjerojatno nastaje pri proizvodnji kruha, tako što su izmiješani ječmeno brašno i kvasac duže odstajali i počeli fermentirati. Pivo se masovno proizvodilo u svim sumerskim i egipatskim gradovima kao svakodnevni prehrambeni proizvod. Pri kolektivnim radovima svaki bi sudionik dobivao „dnevnicu“ u obliku kruha (ili odgovarajuće količine žitarica) i piva. Ono je bilo prilično različito od današnjeg, jače i gusto. Pilo se kroz slamku da bi se filtrirao talog nastao procesom fermentacije.

>>> **Prikaz posluživanja piva u starom Egiptu**

Umjetnost u povijesti

VELIKE GRADNJE

Postojanje kolektivnog rada i mogućnost vladara da takav rad organizira i na njemu dodatno upućivaju velik broj ratnih zarobljenika preduvjeti su za gradnju monumentalnih građevina. Tako su nastali ogromni **zigurati, gradski bedemi i palače u Mezopotamiji** i **piramide u Egiptu**. Njih su gradili većinom slobodni stanovnici koji su određeni broj dana u godini bili dužni raditi za vladara. O opsegu radova na velikim građevinama svjedoče proračuni vezani za zigurat u Uru. Oni naime pokazuju kako je bilo potrebno da 1500 radnika radi deset sati dnevno, svaki dan tijekom pet god na kako bi se mogla izgraditi jedna ovakva građevina. Prirodni uvjeti utjecali su na izbor osnovnog građevinskog materijala. **Na području Mezopotamije nije bilo kvalitetnog građevinskog kamena i drva.** Uvozni kamen i cedar iz područja Libanona bili su skupi i dostupni samo za gradnje koje financiraju vladari. Stoga se kao **osnovni građevinski materijali** koristi **cerpič** – opeka od mješavine blata i slame koja se suši u suncu. **Osnovni vezivni element bilo je blato, a bitumenom** su se premazivala mjesta koja je trebalo izolirati od vlage. Pečena opeka koristila se vrlo rijetko, jer nije bilo drva za loženje kojim bi se postigla temperatura potrebna za kvalitetno pečenje.

46

Znanost i tehnologija

Rubrika *Znanost i tehnologija* obrađuje različite aspekte znanstvenih i tehnoloških dostignuća tijekom srednjeg i ranog novog vijeka.

KONTINUITET I PROMJENA

CITADELA

Situacija u kojoj je vladar „božji namjesnik“ ili čak i sam božanstvo, uvelike se odražavala i na urbanističkoj slici ranih gradova u Mezopotamiji. Kako se vlast proširuje, tako raste i potreba za sve većom organizacijom i učinkovitijom kontrolom, a vladar se sve više okružuje upravnim aparatom, raznim nadzornicima, nadglednicima, liječnicima, pisarima, astronomima, vračevima, vojnicima. Na taj se način iz lokalnog **haram-baše** pretvara u neospornog predstavnika duhovne i svjetovne vlasti, a **grad sve više postaje društvo kojim upravlja kasta** organizirana za zadovoljavanje potreba vladajuće manjine. Ta se kasta, predvođena vladarom, i fizički odvaja od ostatka stanovništva i **zatvara u citadelu u središtu grada**. Tako citadela svojim bedemom unutar grada okružuje vladarovu rezidenciju, hram i žitnice, vojarnu i administraciju, a većini stanovništva zabranjen je ulazak u nju. Ona postaje **središte aristokracije** koja stanovnike grada drži pod učinkovitom kontrolom. Vlast svojom regulacijom omogućava organiziranost života u gradovima, veću sigurnost i prosperitet, istodobno se potpuno odvaja od stanovništva i uspostavlja citadelu kao središte moći.

RAD S POVIJESNIM IZVORIMA

Primjer uspostave vlasti preko sustava arbitraže sačuvan je u lokalnoj legendi o dolasku na vlast Dejoka, prvog kralja Mešana. Ovu legendu prenosi nam Herodot:

Među Mešanima se našao neki mudar čovjek imenom Dejok, sin Faratov. Taj je Dejok želio osvojiti vlast i uradio je to ovako ... nastojao je da u svom selu bude što ugledniji i još spremniji da teži pravdom. Međani iz njegova sela zapazili su njegovo ponašanje i izabrali su ga za suca. A on, budući da je snivao o vlasti, bio je prevratan i provedan. Zbog toga što je tako rado dobivao je velike pohvale svojih sugrađana, pa su i oni iz drugih sela saznali da je Dejok čovjek koji sudi po pravdi, a prije su se stalno susretali s nepravdnim presudama, pa su i sami rado dolazili Dejoku tražeći pravdu, dok se napokon nisu obraćali nikome drugom osim njemu. (...) Kada su nakon toga još mnogo više porasle plačke i bezakonja po selima, okupe se Međani na jednom mjestu i stanu vijećati govoreći o nastalim prilikama: „Ovakvo kako sada stvari stoje, ne možemo više živjeti u zemlji; izaberimo stoga sebi kralja pa će zemljom zavladati zakoni, vratit ćemo se svojim poslovima i neće nas bezakonje tjerati odavde.“ Tim su riječima sebe uvjerali da im je potreban kralj. Odmah su počeli vijećati koga da izaberu za kralja i najviše su svi ljudi hvalili i predlagali Dejoka sve dok on nije pristao da im bude kralj.

Herodot, 1. 96-97. Tekst prema: Herodot, *Povijest*, preveo Dubravko Škijan (Zagreb: Matica hrvatska, 2007.)

Na Steli lešinara, Eanatum, moćni vladar Lagaša, o svom podrijetlu kaže:

Ningirsu je usadio sjeme Eanatumu u krilo Ninhursage (boginja neba i plodnosti). Ninhursaga ga je rodila. Ninhursaga se obradova Eanatumu. Inana (boginja ljepote, ljubavi ali i rata) ga uze za ruku. Ona ga imenovala „Dostojan sjediti u hramu Inane od Edgala“. Ona ga posadi na sveta koljena Ninhursage. Ningirsu mu se raduje... Ningirsu, silno se radujući, podari mu kraljevstvo Lagaša.

Tekst Steli lešinara prema: E. Sollberger – J.-R. Kupper, *Inscriptions royales sumériennes et akkadiennes* (Paris, 1971.), 47 i d.

ODGOVORI, KREIRAJ, IZKRAJ!

- Objasni što je civilizacija. Izdvoji i protumači elemente koji utječu na nastanak i razvoj civilizacije. Prikaži ih na umnoj mapi u nekom od digitalnih alata (Coogole, Bubblus, Popplet...).
- Protumači etape u razvoju i ustroju vlasti u prvim civilizacijama.
- Usporedi sustave navodnjavanja u prvim civilizacijama s današnjim tehnikama navodnjavanja.
- Izradi vremensku crtu i u nju uvrsti različita zanimanja koja postoje u vrijeme prvih civilizacija prema vremenu pojave. Možeš koristiti i neki od digitalnih alata (Sutori, Capzles, ThingLink...).
- Napiši kratak esej u kojem ćeš objasniti kako stupanj razvijenosti nekog područja utječe na demografska kretanja. Koristi pritom primjere prvih civilizacija i današnjeg vremena.
- Navedi pozitivne i negativne strane života u plodnom polumjesecu.

ANALIZIRAJ!

- Izradi prezentaciju (PowerPoint, Prezi, Emaze) u kojoj ćeš analizirati jesu li i danas kao nekada prostori velikih rijeka najrazvijeniji prostori na svijetu.
- Analiziraj povijesni izvor o Dejoku koji je postao vladar Mešana. Odgovori: *Who je autor izvora? Što misliš je li riječ o primarnom ili sekundarnom izvoru? Kako je autor došao do informacija koje prenosi u izvoru? Koliko je izvor pouzdan? Koji je proces opisan u izvoru? Postoje li kontradiktorni navodi u izvoru?*

PROJEKTNI ZADATAK! ISTRAŽI!

Istraži koji su najatraktivniji prostori za život na Zemlji u vrijeme prvih civilizacija, a koji u današnje vrijeme. Rezultate svog istraživanja predstavi plakatom napravljenim u nekom od digitalnih alata (Glogster, Pictochart, Canva).

47

Umjetnost u povijesti

U rubrici *Umjetnost u povijesti* dodatno se obrađuju važna djela svjetske i hrvatske umjetnosti povezana s određenim razdobljem.

Vrednovanje

Na kraju svakog dijela neke teme nalaze se tri metodičke rubrike s prijedlogom zadataka i aktivnosti, koji će ti pomoći u ponavljanju i uvježbavanju nastavnih sadržaja.

Problemsko pitanje

Nastavne teme podijeljene su u više dijelova. Svaki dio započinje *Ključnim pitanjem*, koje će pobuditi tvoju znatiželju.

Gledam i učim

Kartografski materijali približit će ti sve relevantne procese i događaje te ih staviti u kontekst prostora na kojem su se događali.

2. DRŽAVE STAROG ISTOKA

2. KLJUČNO PITANJE

Kako nastaju države starog Istoka?

>>> Polječnička stela Naram-Sina, 23. st. pr. Kr. Scene na steli prikazuju pohod akkadijskog kralja Naram-Sina protiv planinskog naroda Lulubija koji su živjeli na planini Zagros (u današnjem jugozapadnom Iranu). Kralj je na steli prikazan kao najznanija i najveća figura koja kopljem ubija svoje neprijatelje ili ih tjera u bijeg i kojeg njegovi neprijatelji mole da im poštedi život.

AKKADSKA DRŽAVA: PRVO CARSTVO U POVIJESTI

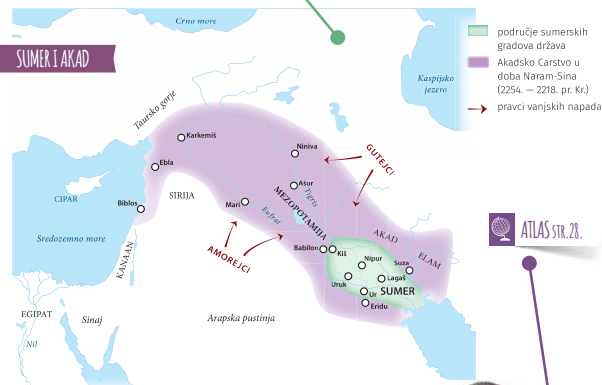
Prvu državu u povijesti, koja je nadrasla gradske okvire, nisu stvorili Sumerani, nego jedan **semitski** narod – Akadani. Njihov uspon započeo je u 24. st. pr. Kr., kada je na vlast u gradu Kišu došao **Sargon**, koji je pokrenuo velika osvajanja. Pod njegovom vlašću uskoro se našao **cijeli Sumer koji je tako prvi put bio ujedinjen pod vlašću jednoga vladara**. Uslijedila su nova osvajanja u kojima je Sargon ovladao čitavim područjem od Perzijskog zaljeva do Sredozemnog mora. O tim osvajanjima najbolje svjedoči njegova izjava da je **oprao oružje u donjem i gornjem moru**. Akkadska država vrhunac je dosegla za vladavine Sargonova unuka, Naram-Sina, nakon čega je uslijedilo njezino opadanje. Razloga je za to bilo više. S jedne strane akkadski su se vladari teško nosili s borbom pojedinih gradova država koji su nastojali vratiti izgubljenu nezavisnost. S druge su strane na slabljenje i opadanje akadske moći utjecale i velike suše, zbog čega su se prihodi središnje vlasti uvelike smanjili. Istodobno je potraga nomadskih stočarskih naroda za vodom dovela brojne narode na akkadske granice, koje je bilo sve teže braniti. Konačni udarac akkadskoj vlasti zadalo je spuštanje nomadskog naroda Gutejaca s planine Zagros (Iran) u dolinu Mezopotamije. Tako je nakon gotovo dva stoljeća postojanja nestalo prvo svjetsko carstvo, a politička situacija u Mezopotamiji vratila se na prethodno stanje nezavisnih gradova država.

ONI SU STVARALI POVIJEST

Sargon Akkadi (2334.–2279. pr. Kr.)

Ime mu se donosi u nekoliko varijanti kao *Sarru-uhin* ili *Sarru-ken*, što znači „prvi vladar“, „istinski vladar“ i nije sigurno je li mu to osobno ime ili titula. Oblik imena „Sargon“ preuzima se iz Biblije, po spomenu njegova asirskog imenja Sargona II. (Izajja, 20,1). Podrijetlom nije Sumeranin, nego semitski Akadanin, ali je njegova obitelj već bila asimilirana u društvo. Naime, otac mu je bio pisar na dvoru vladara Kiša, a sam je dospio na položaj peharnika. Postoje razne legende o Sargonovu dolasku na vlast u Kišu, iz kojih je očito da je to ostvario nasilnim putem. Odavde je krenuo u osvajanja u kojima je pokorio sve sumerske gradove države i Elam, a na sjeveru izbio je do Sredozemnog mora. Tako u 24. st. pr. Kr. postaje vladar prve multietničke države na Bliskom istoku.

RAZDOBLJE III. DINASTIJE URA – „SUMERSKA RENESANSA“

Nakon kratkotrajne vlasti Gutejaca **cijelim su područjem oko 2100. pr. Kr. zavladaali sumerski vladari grada Ura**. Razdoblje koje je uslijedilo obično se naziva razdobljem „sumerske renesanse“. Obilježila ga je **pojačana izgradnja hramova (zigurata)** jer su vlasti nastojale iskoristiti religiju u svrhu **homogenizacije** narodnosno raznorodnih elemenata. Osim toga, u svakom je **naselju postojao vladar upravitelj**, što je bilo vrlo važno zbog učinkovitog prikupljanja poreza i slanja prihoda u središte države. Pojačanu graditeljsku aktivnost stanovništvo je nastojalo iskoristiti kako bi sudjelovanjem u radovima osiguralo plaću, koja se isplaćivala u imovini ili namirnicama. Cijele su se obitelji zbog toga često selile, kako bi se uključile u ovakve radove na raznim mjestima. Pojedinci koji bi tako uspjeli skupiti određenu imovinu mogli su biti promaknuti u viši društveni razred. **Postojanje mnoštva robova bilo je jedno od glavnih obilježja sumerskog društva**, a svoju su osobnu slobodu robovi izgubili zbog upadanja u dugove. No dokumenti koji svjedoče o pregovorima između robova i robovlasnika pokazuju da je rob mogao steći imovinu kojom je mogao otkupiti svoju slobodu. Na samom kraju 21. st. pr. Kr. i sumerska je vlast propala zbog novih, vanjskih provala, a cijeli je prostor uskoro pao pod utjecaj Amoričana.

>>> Statua kralja Gudeje, 22./21. st. pr. Kr. Arheološkim istraživanjima otkriveno je gotovo trideset statua Gudeje, vladara sumerskoga grada Lagasha. Natpisi na njima otkrivaju komu su bile posvećene pa je tako poznato da je ova statua bila posvećena Ningirsu, bogu vegetacije i podzemnog svijeta.

Oni su stvarali povijest

Rubrika donosi osnovne podatke o važnim povijesnim osobama koje su obilježile neko razdoblje prošlosti.

Upute za Atlas

Ikona Atlas upućuje te na dodatne povijesne zemljovide u *Školskom povijesnom atlasu*. Oni će ti pomoći da znaš više o pojedinim procesima i događajima, koji nisu kartografski obrađeni u samom udžbeniku.

SADRŽAJ

SADRŽAJ

I. OD PRVIH LJUDI DO PRVE CIVILIZACIJE

1. ČOVJEK I NJEGOVI POČETCI

Afrički početci	12
Stanovanje i svakodnevica	14
Vegetarijanci ili mesojedi?	16
Neandertalci	17
Neandertalci u Hrvatskoj	18
Od Afrike do Amerike	20

2. OD NEOLITIČKE REVOLUCIJE DO RAZVOJA METALURGIJE

Klimatske promjene – kraj ledenog doba	24
Plodni polumjesec	25
Neolitička revolucija	26
Sela prerastaju u gradove	28
Jerihon i Čatal Hüyük – prva protourbana naselja	29
Neolitičke zajednice na hrvatskom prostoru	30

3. METALI MIJENJAJU SVIJET

Čovjek, rude i metali	32
Migracije metalnog doba	33
Vučedol – metalurško središte u Hrvatskoj	34
Suhozidi nekad i danas – od gradina do pastirskih stanova	38

II. PRVE CIVILIZACIJE

1. OBILJEŽJA PRVIH CIVILIZACIJA

Geografska obilježja prvih civilizacija	42
Sustavi navodnjavanja	43
Začetak vlasti: arbitraža	44
Vlast i moć – gradovi države u Sumeru	44
Citadela	46

2. DRŽAVE STAROG ISTOKA

Akadska država – prvo carstvo u povijesti	48
Razdoblje III. dinastije Ura – „sumerska renesansa“	49
Starobabilonska država – nastanak Babilonije	50
Hamurabi – najpoznatiji svjetski zakonodavac	50
Asirska država	52
Novobabilonska država	54
Perzija – prva država na tri kontinenta	56

3. EGIPAT – ZEMLJA FARAONA

Društva starog Istoka: Egipat	58
Specifičnosti razvoja Egipta	59
Faraon – apsolutni gospodar ili...	60
Nomarsi i visoki službenici	62
Svećenici	62
Diplomacija – arhiv iz Tell el-Amarna	64

4. ZNANOST, VJEROVANJE, RAZMJENA

Religija i kultovi: politeizam	68
Prvi pokušaj uvođenja monoteizma	70
Prijelaz iz politeizma u monoteizam: judaizam	70
Trgovina i trgovački putevi starog Istoka – primjer Asirije	73
Kraljevska cesta u Perziji	74
Fenička trgovina i kolonizacija	76

III. SVIJET STARIH GRKA

1. EGEJSKE CIVILIZACIJE

Antička civilizacija	80
Minojska civilizacija – osnove razvoja...	81
... i osnovna obilježja	81
Mikenska civilizacija – uspon...	83
... i propast	84

2. VLAST I MOĆ U GRČKIM POLISIMA

Grčki polisi i vlast u njima	86
Drakonovi zakoni u Ateni	87

Solonove reforme	88
Klitenove reforme – vladavina naroda u Ateni	89
Kritika atenske demokracije	89
Higijena i frizure u Ateni	91
Prehrana u Ateni	92
O tome kakva je zapravo Sparta	93
Širenje Sparte i Peloponeska liga (savez)	94
Spartansko društvo – slobodni ljudi	94
Neslobodni heloti	95
Političko uređenje Sparte	95
3. GRČKA CIVILIZACIJA	
Grčki mitovi i bogovi	97
Olimpijske igre	99
Natjecatelji i nagrade	99
Doprinos igara i vjerskih svečanosti grčkom urbanizmu	101
4. ISTOK PROTIV ZAPADA: GRČKO-PERZIJSKI RATovi	
Ratovanje u starih Grka	104
Perzijanci prijete Grčkoj	106
5. ATENSKO POMORSKO CARSTVO	
Atensko gospodarstvo na vrhuncu	110
Delski savez – Atensko Carstvo?	112
Periklo uređuje Atenu	112
Znanost i škole u Ateni	114
Književnost i kazalište u Ateni	114
6. KRIZA POLISA I USPON MAKEDONIJE	
Peloponeski rat – veliki sukob velikih saveza	116
Spartanska i tebanska hegemonija	119
Filip Makedonski osvaja Grčku	120
Aleksandar Makedonski stvara veliko carstvo	122
Baština Aleksandra Makedonskog	123
Dijadosi i epigoni	124
7. HELENIZAM	
Kulturna raznolikost u doba helenizma	126
Novo doba umjetnosti	130
IV. RIM – PRVA GLOBALNA SILA	
A VLAST I MOĆ U RIMU	
1. PREDRIMSKO DOBA I POČETCI RIMA	
Apeninski poluotok – ishodište moćnog carstva	134
Tirensko more – poveznica Grka, Feničana i Etruščana	135
Etruščanska civilizacija	136
Počeci Rima	138
2. VLAST I MOĆ U DOBA REPUBLIKE	
Senat	140
Narodne skupštine	141
Promjene nakon uvođenja republike – magistrature	142
<i>Cursus honorum</i>	142
Manipulacije na izborima	144
Patriciji i plebejci	146
Plebejci se bore za jednakopravnost	147
Prvo zakonodavstvo	148
3. POJEDINCI I GRUPE PRISVAJAJU MOĆ	
Senatori i vitezovi: politička i financijska elita	150
Klijenti i patroni	151
Rimsko građansko pravo	152
Publikani	152
<i>Proletarii</i>	153
Optimati i populari	154
Sula uvodi diktaturu	154
Prvi trijumvirat	156
Drugi građanski rat	157
Drugi trijumvirat i propast Republike	158

SADRŽAJ

4. MODELI CARSKJE VLASTI U RIMU

Principat – Carstvo maskirano u Republiku	160
Dominat	162
Tetrarhija	162

B RATOVI I OSVAJANJA

1. RIMSKA VOJSKA

Rimska vojska – tajna uspjeha	164
Rana rimska vojska	165
Nastanak legije	165
Marijeva reforma vojske	166
Od državne vojske do vojske istaknutih pojedinaca	167
Caraska vojska	168

2. RIMLJANI OSVAJAJU APENINSKI POLUOTOK

Rani rimski ratovi	170
Galska pljačka Rima	170
Rimski oporavak	172
Ratovi protiv Pira	172
Kako su Rimljani organizirali osvojeni poluotok?	174

3. RIMLJANI GOSPODARE SREDOZEMLJEM

Uzroci punskih ratova	176
Prvi punski rat: borba za Siciliju	177
Drugi punski rat: od Hanibalovih pobjeda...	178
... do poraza i razaranja Kartage	179
Rimljani zauzimaju Makedoniju i Grčku	182
Ustroj provincija	182

4. HELENIZACIJA RIMA

Poražena Grčka osvaja Rim	184
Nov način života	185
Grčki intelektualci i znanstvenici u Rimu	186

5. NASTAVAK OSVAJANJA NA ZAPADU I ISTOKU

Osvajanja na zapadu	190
Nastavak osvajanja	191
Limes: Rim prelazi u defanzivu	194

6. KRIZA TREĆEG STOLJEĆA

Uzroci krize	196
Kriza 3. stoljeća	196
Gospodarske posljedice krize: nastanak kolonata	197
Dioklecijan	198
Dioklecijanove reforme	198
Tetrarhija i podjela Carstva	200

7. PROPAST ZAPADNOG RIMSKOG CARSTVA

Huni i seoba naroda	202
Novi narodi na granicama Carstva	204
Barbarizacija vojske	205
Propast Zapadnog Rimskog Carstva	206
Split: posljednja prijestolnica Zapadnog Rimskog Carstva	207

C GOSPODARSTVO I SVAKODNEVICA

1. AGRARNI ODNOSI U RIMSKOJ DRŽAVI

Seljak-vojnici	208
Nastanak latifundija	209
Pokušaji agrarnih reformi	210
Robovi i njihov položaj	211
Ustanci robova	212

2. RIMSKA SVAKODNEVICA

<i>Pater familias</i> i njegov autoritet	214
Položaj žene	215
Rimska odjeća i obuća	216
Frizure, brade i nakit	217
<i>Domus</i>	218
<i>Insulae</i>	219
Banketi bogatih	220

Prehrana siromašnih	221
„Sve ceste vode u Rim“	222
Poštanska služba	223
Javna higijena	224
Javni toaleti (latrine)	225
Gladijatorske igre	226
Utrke zaprega	228

3. RELIGIJA, KULTOVI I VJEROVANJA

Osnovni koncepti rimske religije	230
Rimski politeizam	231
Obožavanje bogova	232
Rimski festivali i svetkovine	234
Groblja i pogrebni običaji	236

4. KRŠĆANSTVO

Kriza rimske državne religije	237
Isus iz Nazareta i prva crkva	238
Širenje kršćanstva – početci	238
Širenje u rimski svijet	239
Unutrašnji ustroj rane Crkve	240
Razlozi progona	241
Konačna pobjeda kršćanstva	242

V. OD ILIRA DO RIMLJANA – PROSTOR HRVATSKE U ANTIČKOM DOBU

1. PROSTOR I NARODI ILIRIKA

Ilirik – pojam i područje	246
Iliri	246
Daorsi	247
Delmati	248
Liburni	248
Japodi	249
Histri	249
Panonci	251
Kelti	251

2. GRČKA KOLONIZACIJA – GRČI NA HRVATSKOJ OBALI

Grčka kolonizacija	252
Razlozi kolonizacije i uloga države	253
Odnos kolonija i matičnih polisa	254
Grčke kolonije: početci urbanog planiranja	255
Primjer kolonije: Selinunt	256
Grci i Jadran – prvi kontakti	257
Isa i njezine naseobine	257
Grci i Jadran – prvi kontakti	257
Nova kolonija u susjedstvu Isse	258
Posljedice grčke kolonizacije hrvatske obale	261

3. RIMLJANI U HRVATSKOJ

Ilirski ratovi	262
Ratovi protiv Histra i Delmata	264
Oktavijanov pohod u Iliriku	265
Batonov ustanak	265
Proces romanizacije	269
Rimska vojska u našim krajevima	270
Teritorijalni ustroj	272
Rimski urbanizam	274

4. GOSPODARSTVO DALMACIJE I PANONIJE

Prijevoz	276
Robno-novčana privreda	277
Rudarstvo	277
Poljoprivreda u Panoniji	278
Stočarstvo i ribarstvo u Dalmaciji	278
Obrti	279

POJMOVNIK	280
-----------	-----

OD PRVIH LJUDI DO PRVE CIVILIZACIJE

NAUČIT ĆEŠ

- **analizirati** biološke i kulturne procese koji su doveli do nastanka najranijih ljudskih zajednica i organizacije društvenog života u svijetu i na hrvatskom povijesnom prostoru (**POV SŠ A. 1. 1.**)
- **objasniti** procese nastanka poljoprivrednih zajednica, sjedilačkog načina života; te promjene koje je donijela uporaba metala (**POV SŠ B. 1. 1.**)
- **navesti** prva oružja i oruđa te druge izume prapovijesti kao i primjere megalitskih gradnji (**POV SŠ C. 1. 1.**)
- **identificirati** vjerovanja i kultove u prapovijesti te njihov utjecaj na umjetnost (**POV SŠ E. 1. 1.**)

1. ČOVJEK I NJEGOVI POČETCI

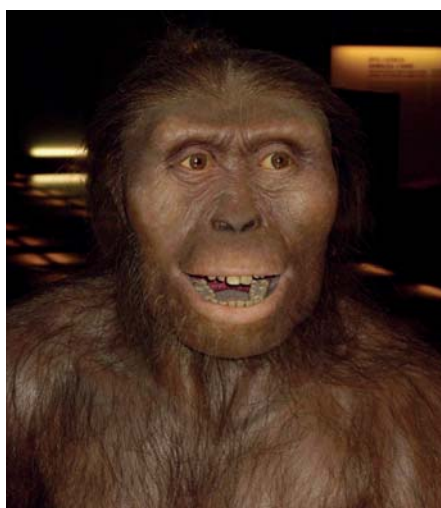
KLJUČNO PITANJE

Zašto se Afrika smatra kolijevkom čovječanstva?

AFRIČKI POČETCI

Nastanak života na Zemlji i razvoj organizama od jednostavnih prema složenima objašnjava teorija evolucije. Fizičke i genetske sličnosti pokazuju blisku vezu između modernog čovjeka *Homo sapiensa* i drugih članova grupe primata. Znanstveni dokazi upućuju na zajedničkog pretka ljudske vrste i čovjekolikog majmuna prije šest milijuna godina. **Jedna od najranijih ljudskih osobina jest dvonožni hod**, koji se razvio prije četiri milijuna godina. Biološki i društveni razvoj ljudi s vremenom je doveo i do razvoja govora te umijeća izrade oruđa. Napredne osobine poput umjetničkog izražavanja i složenih kulturnih obilježja pojavljuju se tek u posljednjih sto tisuća godina. **Ljudi su se prvo razvili na prostoru Afrike**, gdje se odigrao veći dio evolucijskog procesa. Najviše nalaza fosila ranih ljudi koji su živjeli u vrijeme između šest i dva milijuna godina pronađeno je upravo u Africi. Poznato je dvadesetak različitih vrsta ranih ljudi. Među znanstvenicima ne postoji suglasnost kako su te vrste međusobno povezane. Osim toga velike se rasprave vode oko identifikacije i načina klasifikacije pojedinih vrsta te određivanja uzroka koji su utjecali na razvoj odnosno izumiranje pojedinih vrsta. Prije otprilike dva milijuna godina prvi su ljudi počeli napuštati Afriku pristigavši na prostor Europe prije nešto više od milijun godina. Ovom modelu prostornog širenja čovjeka iz Afrike suprotstavlja se model multiregionalnog kontinuiteta koji predlaže evolucijski kontinuitet populacija unutar pojedinih geografskih područja, a postoje i brojni drugi modeli. Suvremena genetska istraživanja koja se vrše posljednjih desetljeća u većoj mjeri potvrđuju jedinstveno podrijetlo iz Afrike.

>>> Lucy (*Australopithecus afarensis*)

Naša evolucijska prabaka zvala se Lucy. *Australopithecus afarensis* prva je vrsta naših predaka koja se uspravila hodati na dvije noge i time pokrenula evolucijski lanac koji je doveo do nas. Prvi primjerak ove vrste, pronađen 1975., naziva se Lucy prema pjesmi The Beatlesa *Lucy in the Sky with Diamonds*.

>>> Evolucija ljudske lubanje

Sahelantropus tchadensis
prije 7-8 milijuna godina

Australopithecus africanus
prije 2,500 000 godina

Homo erectus
prije 1,000 000 godina

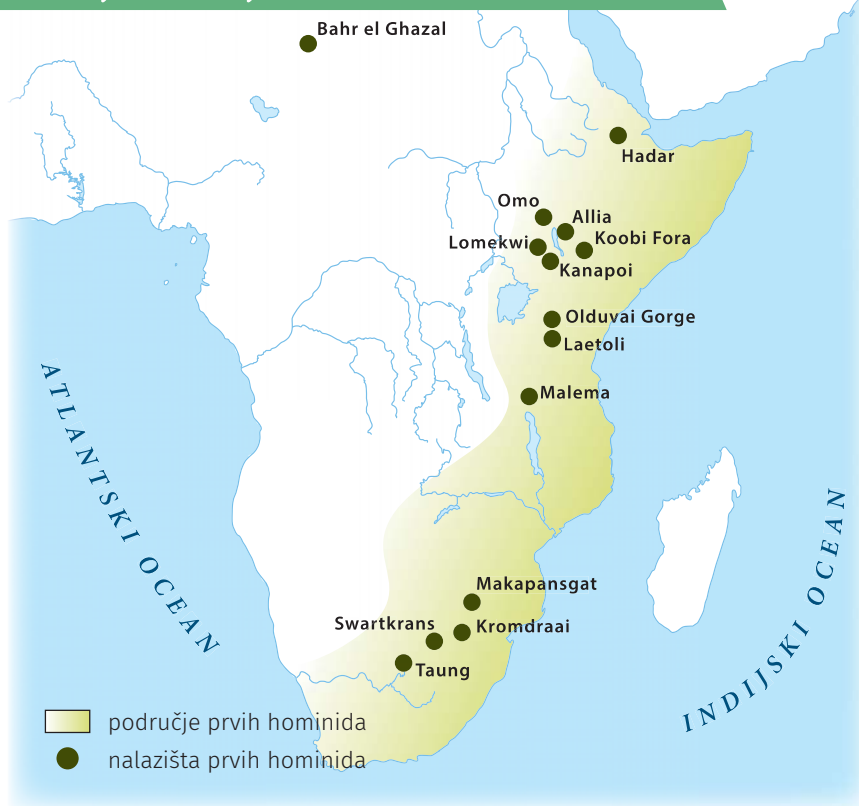

Homo neanderthalensis
prije 50 000 godina

Homo sapiens
prije 30 000 do 10 000 godina

POJAVA PRVIH LJUDI

>>> Lubanja *Paranthropus boisei* (*Australopithecus boisei*)

U klancu Olduvai Gorge Mary Leakey pronašla je 1959. dobro očuvanu mušku lubanju (nazvanu Orašar) pripadnika izumrlih ranih hominida, poznatih kao robusni australopitecini (*Paranthropus*), staru 1,8 milijuna godina.

>>> Olduvai Gorge (Tanzanija)

Lokalitet Olduvai Gorge jedno je od najvažnijih svjetskih paleoantropoloških nalazišta na kojemu su, tijekom istraživanja bračnog para Leakey, pronađeni ostatci prvih hominida koji su ovdje živjeli prije 1,9 milijuna godina.

Mary Leakey (1913.-1992.)

Kći poznatog umjetnika Erskina Nicola, Mary je još kao dijete došla u dodir s istraživačima pretpovijesne špilje u Francuskoj te je već tada iskazala interes za razvrstavanje kamenih oštrica, strugača i sječiva. Nikad nije završila formalno obrazovanje. Pohađala je tek odabrana predavanja vezana uz **arheologiju** i geologiju te je radila kao arheolog i crtač. Zajedno s **paleontologom** Louisom Leakeyem, koji će joj postati suprug, odlazi na istraživanja u Afriku. Prvo njezino značajno otkriće zbilo se 1948. godine, kada je otkrila djelić lubanje primata *Proconsula*. Desetak godina kasnije započinje niz čuvenih otkrića u klancu Olduvai u Tanzaniji. Prvi put otkriveni su ostatci australopiteka, čija se starost procjenjuje na 1,8 milijuna godina. Zanimljivo je da su u doba tih otkrića slava i zasluge uglavnom pripali njezinu suprugu, iako su njezine pedantne bilješke i oprezno istraživanje najviše pridonijeli tim otkrićima.

ONI SU STVARALI POVIJEST

>>> Romuladova pećina u Istri

>>> Šator paleolitskog doba,
rekonstrukcija

U razdoblju gornjeg paleolitika počinju se javljati tragovi gradnje skloništa od prirodnih materijala, npr. od grana i blata, ali i od kostiju i kože životinja poput mamuta.

POVIJESNA PERSPEKTIVA

STANOVANJE I SVAKODNEVICA

Život paleolitskog lovca podrazumijevao je **stalno kretanje u potrazi za hranom**. Ovisan o geološkim i klimatskim uvjetima, često je **pribjegavao prirodnim skloništim** kao mjestima stanovanja. Stijene su mogle pružiti zaštitu od vjetrova i kiše, a povoljan prostor za život bile su pećine. Uz **otkrće vatre** počinju se pojavljivati i logorišta, odnosno privremena naselja na otvorenom. Ako su prirodni uvjeti pružali mogućnost za prehranu u određeno godišnje doba, zajednica se mogla i neko vrijeme zadržati na tom području, dok bi se u drugim razdobljima selila. Takav način života naziva se **polunomadski** jer podrazumijeva dulji boravak na nekom mjestu. Mjeseci u kojima se moglo sakupljati plodove korišteni su za lov na životinje i stvaranje zaliha, a u hladnim mjesecima živjelo se u špiljama. Lov na velike životinje zahtijevao je dobro poznavanje njihovih staništa i način kretanja, kao i planiranje te grupni rad lovaca. Pretpostavlja se da je lov prvenstveno bio zadaća mladih muškaraca. Uloga žene sastojala se u rađanju i čuvanju djece, kao i u skrbi za bolesne i starije članove zajednice. Njihove su zadaće bile prikupljanje plodova, briga za stanište, očuvanje vatre i čuvanje zaliha hrane. Sigurno je da su i neke žene sudjelovale u lovu, kao i to da su muškarci ponekad preuzimali ulogu sakupljača. Tadašnje društvo i društvene uloge ne mogu se uspoređivati i promatrati iz suvremene perspektive jer su uvjeti života bili bitno drukčiji i iznimno teški. Malobrojne zajednice morale su se boriti za preživljavanje suočene s različitim **predatorskim** životinjama i neizvjesnim, surovim klimatskim prilikama. Svaki član društva radio je sve što je mogao kako bi pridonio očuvanju života zajednice.

O obilježjima paleolitika i načinu života u paleolitiku.

Naziv paleolitik prvi je upotrijebio John Lubbock 1865. podijelivši dotadašnji pojam kamenoga doba na paleolitik i neolitik, odnosno starije i mlađe kameno doba. Paleolitikom je određeno ono razdoblje u prošlosti čovječanstva za koje postoje prva dokumentirana svjedočanstva o prisutnosti čovjeka na Zemlji kao svjesnog i stvaralačkog bića. Strategija preživljavanja ljudskog roda u razdoblju paleolitika zasniva se na skupljanju plodova, lešinarenju i lovu, dakle na nomadskom načinu života pa se većina arheoloških ostataka nalaze uglavnom u špiljama i pripećcima, a rjeđe na otvorenom. S obzirom na činjenicu da su najbrojniji i najbolje očuvani nalazi po špiljama i pripećcima, dugo se vremena paleolitičkog čovjeka zamišljalo kao špiljskog čovjeka. Međutim, već su odavno pojedini tragovi jasno pokazivali da je to bio samo jedan, povremeni ili privremeni način prebivanja paleolitičkog čovjeka, a da su logori i staništa na otvorenom bili češći. No tragove i ostatke takvih prebivališta nakon desetina i stotina tisuća godina teško je otkriti jer su uništavani i brisani zbog erozija tla, naplavina, svih vrsta atmosferskih utjecaja pa i ljudskog djelovanja.

Težak-Gregl, T.: *Hrvatske zemlje od starijega kamenog do bakrenog doba* (Zagreb: Leykam international, 2017.), 25.

O tome kakve su nastambe gradili ljudi starijeg kamenog doba.

Građenje kao planirana, konstruktivna djelatnost učinilo je ljude neovisnima od slučajnoga prirodnog skrovišta, npr. špilje ili skloništa pod stijenom. Već u starije kameno doba (oko 28 000 pr. Kr.) skupine lovaca i sabirača razvijaju specifične načine gradnje: za zimsko ili privremeno stanište podižu npr. na određenim mjestima, već prema raspoloživom materijalu, **kuće-krovove** ukopane u tlo, kružnog ili ovalnog tlocrta, te velike šatore na motkama, od kojih su neki bili s unutrašnjim i vanjskim slojem. Kao kratkotrajna boravišta za vrijeme lova ili sabiranja plodova dovoljne su im laganije **zaštitne kolibe**, **prenosivi šatori** i **vjetrobrani**. Ustroj taborišta i naseobina svjedoči o tisućljetnom iskustvu u organizaciji zajedničkog života u manjim skupinama. To se iskustvo sažima u opća načela planiranja i metode konstruiranja.

Werner Müller i Gunther Vogel: *Atlas arhitekture 1. Opći dio. Povijest graditeljstva od Mezopotamije do Bizanta* (Zagreb: Golden marketing-Institut građevinarstva Hrvatske, 1999.), 78.

O značenju i obilježjima špilja u starijem kamenom dobu.

Među srednjopaleolitičkim nalazištima špilje i pripeći uglavnom su mnogobrojniji od nalazišta na otvorenom, vjerojatno zato što ih je kao paleolitičke lokalitete lakše otkriti i pokusno sondirati, a i zbog toga što su arheološki slojevi i nalazi u njima obično dobro zaštićeni. Ti slojevi sadrže tragove materijalne kulture i faune koji govore o životu i djelatnosti tadašnjih skupina lovaca i nomada koji su često mijenjali staništa vraćajući se na mjesta na kojima su već bili. Bilo je važno smjestiti se na dobrom položaju kako bi se mogao nadzirati okolni prostor, odabrati svjetlu špilju pogodnu za loženje vatre, po mogućnosti blizu vode. Kao srednjopaleolitička nalazišta u Hrvatskom zagorju dosad su nam poznata samo špiljska staništa, dok u Dalmaciji, osim špilja, imamo i nalazišta na otvorenom. Najpoznatija naša špiljska nalazišta koja sadrže slojeve musterijena zasigurno su Krapina, Vindija, Velika pećina u Hrvatskom zagorju, Vaternica kod Zagreba, Romualdova pećina u Limskom kanalu, Mujina pećina kod Kaštela, Velika pećina u Kličevici nedaleko Benkovca, a malen broj artefakata musterijena, od kojih je jedan bifacijalni šiljak, nađen je u Veloj jami na Lošinju.

Ivor Karavanić: *Paleolitički lovci skupljači na tlu Hrvatske* (Zagreb: Matica Hrvatska, 2017.), 53-54.

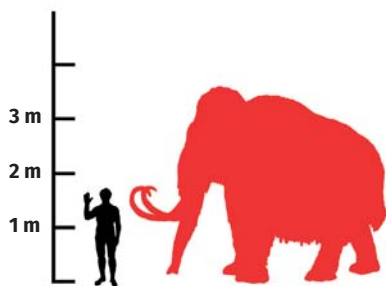
O rezultatima koje je dalo istraživanje špilje Pupičina peć u Istri.

Špilja Pupičina peć nalazi se na sjeveroistoku istarskog poluotoka, na zapadnoj strani grebena Učke, u uskom vapnenačkom kanjonu Vele drage. Ulaz u špilju širok je 25 metara, visok 10 metara, okrenut na jugoistok, na nadmorskoj visini od 220 metara. Dužina špilje je 30 metara, a širina se postupno sužava od ulaza prema unutrašnjosti. Sastoji se od velike ulazne prostorije i manje, niže prostorije u unutrašnjem dijelu, odvojene niskim prolazom. Prvi ju je spomenuo Mirko Malez 1955. kao važno prapovijesno nalazište. Od 1995. špilju istražuje međunarodna ekipa na čelu s Prestonom T. Miracleom s Arheološkog odsjeka Sveučilišta u Cambridgeu. Iskopavanja špiljskih naslaga završena su 2002. Ukupno je istraženo 6 zasebnih mlađepaleolitičkih faza boravka, međusobno razdvojenih debelim sterilnim naslagama. Ti slojevi svjedoče o različitim načinima korištenja špiljom, od boravka manje grupe ljudi samo nekoliko dana do duljeg boravka veće skupine ljudi. Glavni način opstanka bio je lov na jelene i divokoze, a kamena se sirovina za izradu oruđa i oružja pribavljala većinom iz regionalnih i udaljenih izvora. Navedeni slojevi datiraju se između 13 000 i 10 000. pr. Kr. nizom datacija radioaktivnoga ugljika.

Aleksandar Durman (ur.), *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2006.), 222

VEGETARIJANCI ILI MESOJEDI?

Ovo je pitanje već od samih početaka rezultiralo oprečnim znanstvenim gledištima. O koliko je složenom pitanju riječ jasno je iz činjenice da jednoznačnog odgovora na njega nema sve do danas. U njegovu rješavanju znanstvenici se služe različitim metodama koristeći pritom interdisciplinarnan pristup. S jedne strane, specifična **istrošenost zubi** kod pronađenih fosilnih ostataka ljudi pripisuje se konzumiranju sirovih divljih žitarica, koje su ljudi pronalazili u svojoj bližoj ili daljoj okolini. Na temelju toga dio znanstvenika izvodio je zaključke kako su prvi ljudi u velikoj mjeri bili vegetarijanci. Druga pak promišljanja takve postavke dovode u pitanje. Plodovi su se naime mogli skupljati isključivo u određena doba godine kada dozrijevaju žitarice. To dovodi u sumnju sposobnost prvih ljudi da u ta godišnja razdoblja prikupe dovoljno žitarica da bi se njima tijekom godine mogli prehraniti svi članovi zajednice. Analogijom sa životinjama biljojedima, poput medvjeda, takva je mogućnost dodatno otklonjena jer medvjedi najveći dio zime provedu u hibernaciji, što nije slučaj kod ljudi. Na taj se način došlo do zaključka da su prvi ljudi svakako **moralni konzumirati i meso divljih životinja**. Sve do izuma prvih oruđa i oružja, odnosno sve do njihova usavršavanja, prvenstveni način na koji su ljudi dolazili do mesa bilo je **lešinarenje**. To ne isključuje njihovu lovnu sposobnost i prakticiranje lova već u ranom razdoblju, iako će se čovjekove lovne aktivnosti intenzivirati izumom naprednijih i usavršenijih kamenih i koštanih oruđa.

>>> Usporedba veličine čovjeka i mamuta

Osnovni način na koji je čovjek lovio mamuta bio je taj da se na stazi kojom pristupaju vodi ukopala rupa duboka do iznad polovine mamutovih nogu i na vrhu maskira granama. Ako u nju upadne, zbog građe tijela mamut iz rupe ne može izaći. Zatim ga se ostavi da skapa od gladi i žeđi i nakon što potpuno onemoća, umlati ga se do kraja.

ODGOVORI, KREIRAJ, IZRADI!

- Objasni koje su okolnosti pridonijele tome da Afrika postane kolijevka čovječanstva. Navedi dokaze za tu tvrdnju. Izradi interaktivnu kartu na kojoj ćeš označiti najznačajnije lokalitete prapovijesnog čovjeka te najvažnija otkrića. Iskoristi mogućnost koju ti pružaju digitalni alati (ThingLink, Educaplay...).
- Napiši sastav u obliku dnevnika u kojem ćeš opisati jedan dan u životu paleolitičkog čovjeka.
- Odgovori kako danas pojedinac može istražiti vlastito podrijetlo.
- Izdvoji probleme s kojima se susreću istraživači najstarijeg razdoblja ljudske povijesti. Objasni važnost interdisciplinarnog pristupa u istraživanju.
- Napravi plakat kojim ćeš predstaviti najstarija zanimanja u povijesti čovječanstva te objasniti okolnosti koje su na njih utjecale. Iskoristi mogućnosti koje ti pruža neki od digitalnih alata (Canva, Glogster, Piktochart...).

ANALIZIRAJ!

- Pronađi argumente kojima ćeš potkrijepiti saznanja o prehrambenim navikama paleolitičkog čovjeka te na temelju toga organiziraj debatu pod nazivom „Paleolitički čovjek – biljojed ili mesojed?“.

PROJEKTNI ZADATAK! ISTRAŽI!

- Istraži kako se mijenjao geološki izgled europskog kopna, s posebnim osvrtom na hrvatski prostor. Objasni okolnosti u kojima dolazi do posljednje velike promjene u izgledu Jadranskog mora te predstavi životinjski i biljni svijet tog vremena, kao i lokalitete na kojima su pronađeni najstariji ljudski ostatci na našem prostoru. Napravi prezentaciju kojom ćeš predstaviti svoje zaključke (koristi Emaze, Prezi, PowerPoint...).

Koji je najznačajniji izum paleolitika?

NEANDERTALCI

Na tlu Europe **prije 250 000 godina pojavljuju se neandertalci**. Svojim ponašanjem i anatomijom vrlo su bliski modernom čovjeku, zbog čega ih neki znanstvenici svrstavaju u grupu ***Homo sapiens neanderthalensis***. Bili su snažne tjelesne građe. Imali su nisku i izduženu lubanju, izražene nadočne lukove, zadebljanje na zatiljnoj kosti te izbočen središnji dio lica sa širokom nosnom šupljinom. Donja čeljust nije imala izbočenu bradu. **Građa im je bila dobro prilagođena hladnim klimatskim uvjetima**. Njihova prosječna visina iznosila je 167 cm, a težina 80 kg. Živjeli su kao **lovci i sakupljači** u gotovo polarnim uvjetima. Izrađivali su kvalitetno i specijalizirano oruđe. Poznati su po tome što su prvi počeli pokapati svoje mrtve, zbog čega im se pripisuje i postojanje kulta. Također im se pripisuje **moćnost govora**. Fizičke predispozicije za govor potvrđene su nalaskom jezične kosti (*os hyoideum*), a suvremenim genetskim istraživanjima potvrđena je uloga gena FOXP2 u govoru, koji je pronađen u ostatcima neandertalskih kostiju. Osim u Europi, njihovi ostatci pronađeni su i na prostoru zapadne Azije. Trag im se gubi prije trideset tisuća godina, usporedo s pojavom *Homo sapiens*. Iako je njihov nestanak povezan sa širenjem modernih ljudi, treba uzeti u obzir da su neandertalci bili prilagođeni životu u hladnoj klimi pa je moguće da je proces zatopljenja odredio njihovu sudbinu.

ATLAS STR. 18.

>>> Neandertalac, rekonstrukcija izgleda

Svoje je ime ova ljudska populacija dobila prema nalazištu u dolini Neandertal u Njemačkoj, gdje su 1856. pronađeni kosturni ostatci neandertalaca.

>>> Rijeka Neander kod Düsseldorfa u Njemačkoj.

U njezinoj su dolini pronađeni najstariji i najpoznatiji ostatci neandertalca u svijetu.

>>> Lubanja C iz Krapine

>>> Krapinski neandertalci,
rekonstrukcija izgleda

Hušnjakovo brdo u Krapini najveće
je nalazište neandertalaca u svijetu.
Ovdje su na jednome mjestu
otkriveni ostatci sedamdesetak ljudi.

NEANDERTALCI U HRVATSKOJ

Iste godine kada su otkriveni nalazi u dolini Neander u Njemačkoj ro-
dio se poznati hrvatski znanstvenik **Dragutin Gorjanović-Kramberger**.
Njegova istraživanja na **Hušnjakovu brijegu u Krapini** otkrila su jedno
od najvećih i najbogatijih nalazišta neandertalca na svijetu. Velik broj
nalaza iz Krapine otkriven je zajedno s nalazima **pleistocenske** faune i
kamenog oruđa, što je pomoglo određivanju starosti nalaza. Gorjanović
je, osim asocijacija s izumrlom faunom, koristio metodu analize **fluora**
u kostima, čime je dodatno potvrdio istodobnost pleistocenskih životi-
nja i neandertalskih kostiju. Svoja istraživanja redovito je objavljivao u
znanstvenim časopisima, a već 1906. objavio je knjigu u kojoj je detaljno
opisao anatomske odlike neandertalaca. Krapinsko nalazište ključno je
za razumijevanje njihovih anatomskih odlika upravo zbog velikog broja
pronađenih jedinki. O teškom životu neandertalaca svjedoče brojne oz-
ljede i promjene na njihovim kostima. Tako je na jednoj lubanji iz Kra-
pine uočena zacijeljena ozljeda koja upućuje na to da je osoba danima,
a možda i tjednima, bila u teškom stanju. Iz toga se može zaključiti da
neandertalci vjerojatno ne bi preživjeli bez skrbi zajednice. Osim Krap-
ine i drugih nalazišta na sjevernom djelu Hrvatske, značajno je nalazište
i **Mujina pećina kraj Kaštela**. Taj lokalitet potvrdio je **prisutnost nean-**
dertalaca i na južnom dijelu Hrvatske, a korištenje sustavnih metoda
istraživanja omogućilo je prikupljanje velikog broja nalaza i određivanje
njihove starosti. Za razliku od Krapine, gdje prevladavaju kosti medvje-
da, mamuta, vuka i nosoroga, u Mujinoj pećini otkriveni su ostatci jele-
na, divokoza i kozoroga.

ONI SU STVARALI POVIJEST

Dragutin Gorjanović-Kramberger (1856. – 1936.)

Već kao dječak pokazuje interes za proučavanje prirode, sakuplja zbirke leptira i puževa te fosilne ribe i biljke iz okolice Zagreba. Studirao je u većim europskim gradovima stekavši doktorat iz paleontologije. Predavao je na Zagrebačkom sveučilištu i bio je ravnatelj Geološko-paleontološkog odjela Narodnog muzeja. Znanstvena istraživanja posvetio je fosilnim ribama, raznim geološkim i paleontološkim temama, mineralogiji, krškim fenomenima i pleistocenskim sisavcima. U Krapini je 1899. prepoznao pretpovijesno nalazište kostiju, pepela i kamenog oruđa te je odmah poduzeo mjere zaštite nalazišta. Pažljivo iskopavajući, iscrtavajući geološke profile i bilježeći **stratigrafski** položaj nalaza, bio je daleko ispred tada poznatih pristupa pretpovijesnim nalazištima. Kako bi potvrdio starost nalaza, koristio je analizu fluora te je prvi u paleontologiji upotrebljavao rendgenske zrake. Otkriće krapinskog pračovjeka bio je odlučujući dokaz o postojanju fosilnih ostataka pleistocenskih ljudi.

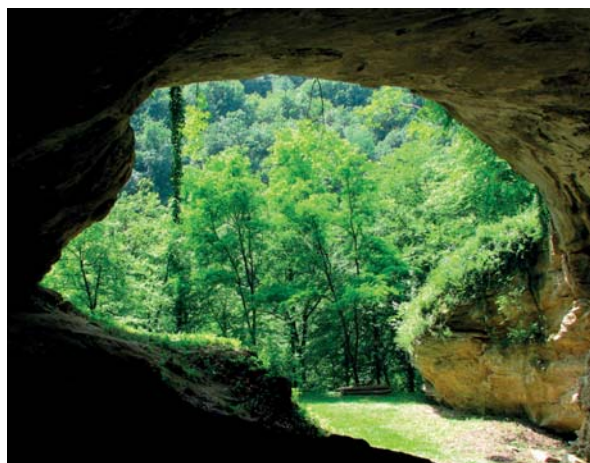
>>> Krapinsko nalazište tijekom istraživanja između 1899. i 1905. godine

>>> Muzej krapinskih neandertalaca, otvoren 2010. godine

>>> Koštani šiljak i donja čeljust neandertalca iz Vindije

>>> Pogled iz špilje Vindije

Špilja Vindija u Hrvatskom zagorju najmlađe je nalazište neandertalaca na europskom tlu, koje je gotovo 100 000 godina mlađe od nalazišta u Krapini.

OD AFRIKE DO AMERIKE

Najstariji tragovi modernog čovjeka, koji dolaze iz južne Afrike, stariji su od 200 000 godina. Poznati su brojni nalazi koji potvrđuju njegovo prostorno širenje Afrikom do Kenije i Etiopije. Smatra se kako je put od juga prema sjeveru Afrike moderni čovjek nastavio prelaskom Gibraltara i dolaskom u Europu. Razina svjetskih mora bila je znatno niža nego što je danas. Današnji Gibraltarski tjesnac bio je kopnena prevlaka koja je razdvajala Atlantik od Sredozemlja i spajala Europu i Afriku. Zahvaljujući naprednijoj tehnologiji, postupno je smijenio neandertalca i ostale hominide. Na prostor Azije moderni čovjek proširio se još i prije nego u Europi. Ostaci iz Afganistana, Rusije te Bornea i Australije potvrđuju da je **prije oko 30 000 godina moderni čovjek preostao kao jedini hominid na svijetu.** Upravo u to vrijeme moderni je čovjek prisutan i na američkom kontinentu. Iako još uvijek postoje nesuglasice oko dolaska prvih ljudi na američki kontinent, smatra se da su zbog razine mora, koja je tada bila znatno niža, ljudi mogli prijeći tadašnji kopneni most, odnosno današnji Beringov tjesnac koji spaja Aziju i Sjevernu Ameriku. Na američkom kontinentu ne postoje tragovi hominida stariji od modernog čovjeka, a genetska istraživanja američkih domorodaca pokazuju vrlo složenu genetsku i jezičnu sliku u kojoj je snažno prisutna kavkaska komponenta. Uz pretpostavku da je širenje modernog čovjeka nastavljeno od sjevera prema jugu sve do najjužnije točke Čilea, može se zaključiti priča o širenju modernog čovjeka. Precizni smjerovi i datacije ne mogu se odrediti jer su stanovnici Anda, Amazone i drugih područja bili malobrojni, a sve više izumiru pripadnici čija bi genetska slika mogla pomoći u kreiranju cjelovite slike.

- područje prvih hominida
- područje nastanjeno neandertalcima
- „kopneni mostovi“
- širenje *Homo habilisa*
- širenje *Homo erectusa*
- širenje *Homo sapiens sapiensa*

PROSTORNO ŠIRENJE ČOVJEKA

